

Концептуальні основи управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій

Роботу виконано на кафедрі міжнародних економічних відносин ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розглянуто ключові аспекти концепції управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій.

Ключові слова: ландшафтний потенціал, природоохоронні території, управління, організаційно-економічний механізм.

Караїм О. А. Концептуальные основы управления ландшафтным потенциалом природоохранных территорий. В статье рассматриваются ключевые аспекты концепции управления ландшафтным потенциалом природоохранных территорий.

Ключевые слова: ландшафтный потенциал, природоохранные территории, управление, организационно-экономический механизм.

Karaim O. A. Concepts of Protected Areas Landscape Potential Management. The article deals with key aspects of the landscape management capacity of protected areas concept.

Key words: landscape potential, protected areas, management, organizational and economic mechanism.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вибір об'єкта дослідження – ландшафтного потенціалу – не випадковий, він детермінований тим, що основою, реальним земним базисом життєвого простору людського суспільства та й усього органічного світу є не окремі компоненти природи (атмосфера, біорізноманіття, вода, ґрунти, морфолітоструктури тощо), а їх взаємозалежна ландшафтна цілісність. Широке та різноманітне використання ландшафтного потенціалу було і буде найважливішою умовою суспільного розвитку. Природні блага слугують засобами задоволення виробничих, оздоровчих, пізнавальних, комунікативних, естетичних потреб людини.

Проте на сьогодні немає єдиного методологічного підходу до визначення і формування організаційно-економічного механізму управління ландшафтним потенціалом.

Під час управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій потрібно враховувати, що втручання в один із його компонентів може призвести до виникнення в інших непередбачуваних ефектів, які слід ретельно оцінювати й аналізувати [3]; для збереження біо- та ландшафтного різноманіття важливо зберегти нинішні взаємодії між компонентами ландшафтного потенціалу; для досягнення цілей управління особливу увагу потрібно приділяти чинникам (природним і антропогенним) навколишнього середовища, які впливають на функціонування ландшафтів; ландшафтний потенціал постійно змінюється, тому управління ним має передбачати прогнозування та пристосування до можливих змін.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблемам управління ландшафтним потенціалом присвятили свої праці Д. Л. Арманд, К. В. Зворикін, Н. А. Солнцев, В. А. Ніколаєв. Систему управління природоохоронними територіями в Україні розглядали В. А. Толкачов, О. М. Колосок, Н. В. Гудкова. В контексті цієї проблеми питання збереження, класифікації та методів визначення ландшафтного різноманіття вивчали: М. О. Маринич, П. Г. Шищенко, В. М. Пашенко, М. Д. Гродзинський, В. Т. Гриневецький, А. О. Домаранський. Збереження та використання ландшафтного потенціалу Росії та Європи досліджував В. В. Сударенков. Ландшафтні основи територіального планування вивчали Т. В. Бобра, А. І. Личак. У наукових роботах П. Жолкевського висвітлено методичні підходи до економіко-екологічної оцінки території. Здійснення екологічного туризму як внеску в економічний розвиток ландшафту на природоохоронних територіях досліджували О. Ю. Дмитрук, В. І. Гетьман, М. Ю. Травкіна, Т. К. Сергеева, І. В. Зорін, В. А. Квартальнов.

Доцільно підкреслити, що у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розкрито різнопланові питання щодо теоретичних основ збереження та розвитку ландшафтного потенціалу, обґрунтовано

підходи до розв'язання проблем природоохоронних територій. Проте наявні наукові розробки не охоплюють усього комплексу методологічних та практичних завдань щодо організаційно-економічних основ управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій.

Метою статті є розкриття ключових аспектів процесу управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На особливу увагу в сучасних умовах заслуговують питання ефективності управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій, а також ландшафтна концепція забезпечення функціонування організаційно-економічного механізму управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій, яка розглядає потенціал ландшафтів як фактори отримання їх соціально-економічних переваг. Саме у ландшафтному потенціалі закладена можливість розвитку природоохоронної території у встановленому напрямі. У ландшафтний потенціал уже закладена економічна вигода, яка прямо чи опосередковано увійде в майбутні результати діяльності природоохоронної установи. Ступінь реалізації можливостей ландшафтного потенціалу визначається результатами діяльності природоохоронної території. Ландшафтний потенціал обмежений кількісно і якісно. Одні і ті ж складники ландшафтного потенціалу можуть використовуватися по-різному.

Ландшафтний потенціал природоохоронних територій – це сукупність усіх наявних у ньому ресурсів, організованих і узгоджених на засадах їх упорядкованості та підсумовування у вигляді організаційно-економічних взаємозв'язків, які займають важливе місце в процесі досягнення цілей економічного розвитку природоохоронних територій України. Інакше кажучи, ландшафтний потенціал є об'єктивізацією кількісно-якісних показників використання складників ландшафтного потенціалу, їх стану, можливостей управління ними із думкою про перспективу відтворення, що відображає базові умови та межу інтенсивності, а не зміст та призначення процесу соціально-економічної діяльності природоохоронної території.

Ландшафтний потенціал є категорією, яка встановлює можливість управління ландшафтами на певних етапах їх розвитку.

Процес управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій розглядається як спрямований, координуючий та організуючий процес, за допомогою якого забезпечується виконання поставлених перед природоохоронними територіями завдань. Процес управління ландшафтним потенціалом вимагає вживання корегуючих заходів, які насамперед спрямовані на усунення змін і відхилень, узгодження зі встановленими завданнями. Отже, організація управління ландшафтним потенціалом – це важливий засіб, за допомогою якого наявні компоненти ландшафтного потенціалу перетворюються на вихідний товар. Діяльність природоохоронних територій, їх реакція на зміну внутрішніх та зовнішніх факторів ґрунтується на обробці, аналізі та синтезі інформації про зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищах.

Проблеми управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій потрібно розглядати за трьома аспектами: об'єкти управління, мета і задачі управління, організаційно-економічний механізм управління.

Об'єктами управління ландшафтним потенціалом природоохоронної території можуть бути складники ландшафтного потенціалу (ресурси, ефективність використання ресурсів, технології ресурсозбереження).

Основним чинником у процесі управління ландшафтним потенціалом є постановка мети та завдань, які будуть основою для подальшого етапу планування. Основною метою управління ландшафтним потенціалом є піднесення економічного рівня природоохоронної території з одночасним якісним відновленням та збереженням довкілля.

Організаційно-економічну схему управління ландшафтним потенціалом у контексті загального управління природоохоронними територіями представлено на рисунку 1.

Оскільки основним завданням системи управління є забезпечення ефективності через досягнення визначених цілей з мінімальною затратою ресурсів, до основних завдань управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій потрібно віднести: ефективне і раціональне використання, охорону та відтворення ландшафтного потенціалу.

Рис. 1. Складники економічного змісту процесу управління ландшафтним потенціалом у контексті загального управління природоохоронними територіями

При обґрунтуванні напрямів управлінських рішень доцільним є врахування таких позицій, як:

- єдність, взаємодія та взаємозв'язок складників ландшафтного потенціалу;
- управління показниками, які визначають рівень використання та відтворення ландшафтного потенціалу;
- управління показниками ефективності використання ландшафтного потенціалу.

Стрижнем концептуального підходу побудови системи управління ландшафтним потенціалом природоохоронної території повинна бути сукупність принципів використання та відтворення різних груп складників ландшафтного потенціалу. До таких принципів належать: достатність компонентів ландшафтного потенціалу, перспектива та сукупність варіантів їх використання.

В основі методологічного підходу до проблеми управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій лежить ідея достатності компонентів ландшафтного потенціалу для його існування та розвитку, узгодження (балансу) складників ландшафтного потенціалу.

Управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій має зводитися до пошуку способів ефективності використання ландшафтного потенціалу. Цей пошук ведеться за такими напрямками: економічне використання ресурсів ландшафтного потенціалу в процесі споживання; продовження термінів служби ресурсів довгострокового використання, повторне використання ресурсів.

Сутність управління визначається загалом як процес цілеспрямованого, планомірного впливу на конкретну систему, здійснюваного різними методами для підтримки її у визначеному стійкому стані або переходу в новий (бажаний) стан відповідно до цілей організації з урахуванням властивих їй об'єктивних властивостей і закономірностей [5].

Управління розглядається як процес, тому що робота з досягнення цілей – це не є якась одноразова дія, а серія безперервних взаємопов'язаних дій. Ці дії, кожна із яких сама по собі є процесом, дуже важливі для успіху системи, їх називають управлінськими функціями. Кожна управлінська функція також є процесом, тому що складається із серії взаємопов'язаних дій. Процес управління є загальною сумою усіх функцій [4].

У працях західних науковців виділяються такі основні функції управління, які слід застосувати у системі управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій, це – планування, організація, мотивація та контроль.

1. Планування передбачає встановлення мети та розробку стратегії, потрібної для досягнення цієї мети, а також збір та аналіз потрібної для цього інформації. На цьому етапі керівництво оцінює позиції у таких галузях, як фінанси, маркетинг, наукові дослідження та розробки, врахування вимагає наявність ресурсів ландшафтного потенціалу, їх розподіл та раціональне використання, трудові ресурси. Оцінюються переваги та недоліки у навколишньому середовищі, такі як політичні фактори, економічні умови, законодавство, соціальні та культурні аспекти, клієнти. За допомогою планування керівництво обирає напрями, які забезпечать єдність мети для всіх членів цієї природоохоронної території.

2. Організація вирішує питання структури, упорядкування і регламентації дій виконавців та визначення ресурсів, які потрібні для реалізації розробленого плану, вибирає спеціалізацію і методи впровадження робіт. Таким чином організація – це сукупність прийомів та методів, необхідних для раціонального сполучення елементів та ланок, для виконання встановлених планів та досягнення своєї мети.

3. Завданням функції мотивації є виконання членами установи узгодженої за планом та делегованими їм роботи.

4. Функцію контролю можна визначити як процес спостереження за перебігом виконання завдань у процесі досягнення поставленої мети, а також коригування відхилень від зазначеного курсу у разі потреби. Функція контролю включає облік та аналіз інформації про результати діяльності (даних оперативного, статистичного, бухгалтерського обліку), їх порівняння із плановими показниками, аналіз причин відхилень, якщо вони є, та реалізацію заходів для досягнення мети. Виділяють три основні види контролю: попередній, поточний, заключний. Попередній здійснюється до фактичного початку роботи щодо трудових, матеріальних та фінансових ресурсів. Поточний контроль здійснюється безпосередньо в процесі проведення робіт. Він передбачає одержання даних про фактичні результати, саме ним під час роботи забезпечується зворотний зв'язок. Заключний контроль дає змогу порівняти фактичні результати із запланованими та оцінити, наскільки правильно було здійснено планування.

Управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій повинно мати регулярний, комплексний характер, для успішної реалізації якого потрібно розробити і впровадити дієвий механізм, що базується на взаємопов'язаній розробці соціально-економічної системи управління, яка встановлює зміст та цілі процесу управління, та організаційної підсистеми, яка визначає форму існування цього процесу. Тому пропонується комплексна система управління ландшафтним потенціалом природоохоронної території, яка є складовою частиною загальної системи управління природоохоронною територією та складається із двох підсистем – об'єкта та суб'єкта управління.

Слід зазначити, що суб'єкт системи управління завжди відіграє активну роль щодо об'єкта. За допомогою сукупності функцій, які виконує суб'єкт, він змушує процеси, що відбуваються в об'єкті, розвиватися відповідно до заданої програми. Водночас суб'єкт є похідним від об'єкта управління, адже його зміст і функції визначаються останнім [1; 2].

З погляду системного підходу управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій є система дії суб'єкта управління (органів управління природоохоронною територією) на об'єкт управління для досягнення цим об'єктом очікуваного стану за допомогою розвитку параметрів процесу об'єкта. Об'єкт дослідження виступає тут як цілісна множина елементів у спільності

відносин та взаємозв'язків. Системний підхід потребує, щоб суб'єкт і об'єкт управління розглядали як одне ціле у взаємозв'язку із навколишнім середовищем.

Системне управління ґрунтується на застосуванні управлінських дій для формування та підтримки ключових факторів, які впливають на управління та використання ландшафтного потенціалу природоохоронних територій, а саме: природних, технологічних, структурних, організаційно-економічних. Ландшафтний потенціал природоохоронних територій – це не просто набір певних видів ресурсів, а система взаємопов'язаних оптимальних кількісних та якісних ресурсних пропорцій. У такому зв'язку системний підхід означає, що управління не повинно зосереджуватися лише на якомусь одному елементі потенціалу, а має вирішувати задачі ландшафтного потенціалу комплексно, як єдиного цілого, з урахуванням взаємозв'язку всіх його елементів.

Якщо в системі управління якийсь елемент виявиться малоефективним, то вплив недосконалості цього елемента буде відчувати вся система управління і, відповідно, вона буде менш результативною. Тому дуже важливо періодично перевіряти ступінь відповідності елементів системи управління один одному, а за потреби вносити корективи [6].

Стрижнем системи управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій є організаційно-економічний механізм управління, який являє собою складну категорію управління, на основі якої реалізуються управлінські рішення, направлені на досягнення зазначених цілей об'єкта управління методом впливу на певні фактори, використовуючи ландшафтний потенціал.

В управлінні ландшафтним потенціалом основна роль належить економічному механізму, який є джерелом впливу на формування та функціонування елементів організаційного механізму. Проте в практичній діяльності вони є нероздільними та формують організаційно-економічний механізм управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій.

Економічна складова частина організаційно-економічного механізму управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій полягає не лише у методах, а й у цілях його функціонування. В економічній складовій частині закладена функція фінансового забезпечення, розвитку трудових ресурсів та нарощування інтелектуального потенціалу, саме вона контролює та оцінює ефективність використання ландшафтного потенціалу.

Щодо організаційної складової частини, то сюди належать не лише організаційні методи управління, а й організація економічних цілей, а також адміністративні, організаційно-структурні та соціально-психологічні аспекти. Організаційна складова частина механізму управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій передбачає здійснення таких функцій, як вибір і обґрунтування методів організації та регулювання природоохоронної діяльності, а також впровадження прогресивних форм організації праці й ефективної системи її мотивації.

Вказані складові частини організаційно-економічного механізму, виконуючи певні функції, доповнюють одна одну та взаємонакладаються при здійсненні управління, утворюючи таким чином комплексний організаційно-економічний механізм управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Враховуючи вказане вище, можна вважати, що управління ландшафтним потенціалом є плановою, систематичною та комплексною діяльністю щодо життєздатності природоохоронної території, яка виступає як сукупність взаємодій та взаємозв'язків між елементами системи управління, що направлена на піднесення соціально-економічного рівня природоохоронної території.

Основною метою формування організаційно-економічного механізму управління ландшафтним потенціалом природоохоронної території є забезпечення організаційних та економічних умов для здійснення її ефективної діяльності.

Організаційно-економічний механізм управління ландшафтним потенціалом природоохоронної території є найбільш активним елементом системи управління, який впливає на стан факторів, від яких у свою чергу залежить результат діяльності керованого об'єкта.

Література

1. Єфімова О. Системний підхід – основа управління діяльністю підприємств / О. Єфімова // Персонал. – 2007. – № 2. – С. 67–71.
2. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления : учеб. для вузов по спец. “Менеджмент” / В. И. Кнорринг. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА, 2001. – 528 с.

3. Koshovyy V. V. Management by ecosystems of reserved territories on the basis of application of advanced information techniques (on an example of the Shatsk National Natural Park of Ukraine) / V. V. Koshovyy, R. F. Fedoriv, O. V. Alokina // *Teka Kom. Ochr. Kszt. Srod. Przyc.* – 2005. – № 2 – P. 22–27.
4. Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Електронний ресурс] / Г. В. Осовська. – К. : Кондор, 2003, 556 с. – Режим доступу : http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,36/catid,79/id,749/
5. Фесенко І. А. Організаційно-економічний механізм управління ресурсним потенціалом вугледобувних підприємств [Електронний ресурс] / І. А. Фесенко // *Вісник економічної науки України.* – 2010. – № 1. – С. 138–142. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Venu/2010_1/28.pdf
6. Шегда А. В. Менеджмент : навч. посіб. / А. В. Шегда. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2002. – 583 с.

Статтю подано до редколегії
10.06.2011 р.